الگوی تعامل حوزه‌های علمیه با نظام از دیدگاه امام خمینی (ره)

مجید سلیمانی*، علی نجاتبخش اصفهانی **

چکیده

استقرار نظام جمهوری اسلامی مبتنی بر نظریه ولایت فقیه، جایگاه حوزه‌های علمیه را در عرصه حکمرانی دینی دگرگون ساخت؛ با این حال، علی‌رغم تأکیدات امام خمینی(ره)، تاکنون الگویی جامع و ساختاریافته از این تعامل ارائه نشده است. پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی تعامل حوزه‌های علمیه با نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره) انجام شد. این پژوهش از حیث هدف بنیادی و از منظر رویکرد کیفی است که با روش تحلیل مضمون (تماتیک) به بررسی بیانات، پیام‌ها و آثار مکتوب امام خمینی(ره) در صحیفه امام با شیوه نمونه‌گیری هدفمند پرداخته است. روایی الگو نیز از طریق بازبینی و نظارت پنج تن از اساتید خبره حوزوی تأیید شد. یافته‌ها در قالب شبکه مضامینی شامل ۵۲ مضمون پایه، ۲۸ مضمون سازمان‌دهنده و ۱۳ مضمون فراگیر صورتبندی شد. این شبکه مضامین در چهار بعد اصلی سازمان یافته است: ۱) زیرساخت و بسترسازی تعامل (خدمت، تربیت و هدایت)، ۲) کارکردهای راهبردی و حفاظتی (پاسداری از دین و نظام و صیانت از سلامت حکمرانی)، ۳) بسترهای نهادی و فرهنگی (توسعه زیرساخت‌ها، ارتباط حوزه و دانشگاه و حفظ استقلال مالی و فرهنگی)، و ٤) افق‌های تحولی و تمدنی (استحکام پایه‌های نظام دینی، تحول در علوم انسانی و تمدن‌سازی). نتایج نشان می‌دهد تعامل حوزه و نظام، رابطه‌ای تک‌بعدی نیست، بلکه الگویی پویا، چندلایه و هم‌افزا است که در عین پشتیبانی و حضور فعال در اداره امور، استقلال انتقادی و هویتی حوزه‌ها را حفظ می‌کند. این الگو راهنمای عمل نهادهای سیاست‌گذار حوزوی و حاکمیتی است.

کلیدواژه‌ها: الگوی تعامل، حوزه‌های علمیه، نظام اسلامی، امام خمینی (ره)، ولایت فقیه.

* استادیار پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق علیه السلام(نویسنده مسئول)، Sociosol@yahoo.com
کد ارکید: https://orcid.org/0009-0002-8124-8181
** دانشیار مرکز پژوهشی تمدن اسلامی پیامبر اعظم(ص) ، hany.orveh@gmail.com
کد ارکید: ۰۰۰۰-۰۰۰۲-۱٦۳۰-۲۲۲۸

۱. مقدمه

تحولات شتابان و پیچیده در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جهان معاصر، بازتعریف نسبت میان نهادهای دینی و ساختارهای حکمرانی را به ضرورتی اجتناب‌ناپذیر بدل ساخته است. در این میان، حوزه‌های علمیه به عنوان کهن‌ترین و اصیل‌ترین کانون‌های اجتهاد، تولید معرفت قدسی و هدایت باطنی و ظاهری جامعه، همواره نقشی محوری در صیانت از هویت دینی و سمت‌دهی به حرکت‌های تمدنی ایفا کرده‌اند.

امام خمینی(ره) همواره بر نقش فعال و پیشرو حوزه‌های علمیه در اداره جامعه تأکید ورزیده و روحانیت را از حصار فردگرایی فقهی به ساحت حضور آگاهانه و سرنوشت‌ساز در معادلات سیاسی و مدیریتی فراخواندند. بنیان‌گذاری جمهوری اسلامی نقطه عطفی در تاریخ تشیع بود که مرجعیت و روحانیت را از حاشیه نظارت سلبی به متن راهبری ایجابی سوق داد؛ نظمی که با اتکا به نظریه «ولایت فقیه» احیا و تئوریزه گردید و تحقق حاکمیت سیاسی اسلام را لازمه تحقق توحید و اجرای احکام قطعی دین قلمداد کرد. در این راستا، ایشان با بیانی روشن تصریح فرمودند: «اعتقاد به ضرورت تشکیل حکومت جزء ولایت است» (خمینی، ۱۳۸۱، ص. ۱۷).

دغدغه‌مندی حضرت امام(ره) نسبت به درهم‌تنیدگی سرنوشت دین و سرپرستی جامعه اسلامی، پیشینه‌ای دیرین داشت؛ چنان‌که ایشان از آغاز نهضت، از جمود و بی‌تفاوتی برخی از روحانیون نسبت به مسائل بنیادین جهان اسلام و تحولات پیرامونی رنج می‌بردند و همواره در برابر چنین غفلت‌هایی موضعی قاطع و بیدارگرایانه اتخاذ می‌کردند (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص. ۳۱۱).

با وجود این مبانی روشن و سپری شدن بیش از چهار دهه از عمر پربرکت انقلاب اسلامی، مناسبات حوزه و نظام همچنان در تراز یک الگوی جامع و ساختاریافته استقرار نیافته است. در میدان عمل، فقدان مدلی منسجم سبب شده تا مناسبات این دو نهاد گهگاه میان دو آسیب عمده در نوسان باشد: از سویی خطر استحاله هویتی و ابتلای حوزه به دیوان‌سالاری که ممکن است به خدشه‌دار شدن مرجعیت مردمی و جایگاه فراجناحی و استقلال انتقادی روحانیت بینجامد؛ و از سوی دیگر خطر بازتولید تفکرات سکولار پنهان و کم‌انگیزگی در حل مسائل انضمامی و نیازهای راهبردی دستگاه‌های حاکمیتی.

بنابراین، مسئله بنیادین پژوهش حاضر، خلأ یک چارچوب مفهومی و الگوی ساختاریافته برای تبیین کم‌وکیف، سطوح و مختصات تعامل حوزه‌های علمیه با نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی(ره) است؛ الگویی که بتواند ضمن تفکیک دقیق مرزها، پیوند وثیق میان زیرساخت‌های فکری ـ تربیتی، کارکردهای هدایتی ـ نظارتی، و

افق‌های تمدن‌سازانه را صورت‌بندی نماید. بر این اساس، پژوهش حاضر در صدد است تا با به‌کارگیری روش تحلیل مضمون، متون و منظومه اندیشگی حضرت امام(ره) را مورد واکاوی قرار داده و الگوی جامع تعامل حوزه‌های علمیه با نظام اسلامی را استخراج و تبیین کند.

۲. تعاریف

۲.۱. نظام جمهوری اسلامی

نظام جمهوری اسلامی ایران نام حکومت کنونی ایران است که بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بر پایهٔ جمهوریت و اسلام‌گرایی بنا نهاده شده است(ارسطا، ۱۳۹۱). از دیدگاه امام خمینی(ره)، «نظام برای حفظ اسلام و اجرای احکام آن است و همچنین مدیریت جامعه در چارچوب موازین و مقررات اسلامی است» (خمینی، ج ۱۹، ص. ۱۵۳).

۲.۲. حوزه علمیه

حوزه علمیه، مجموعه فعالیت‌های علمی و فکری است که محور اصلی آن دین می‌باشد(معتمد و ابروش، ۱۳۹۹، ص. ۲٤).

۲.۳. الگوی مطلوب

الگو جزئی کوچک از یک شیء بزرگ است که از لحاظ کارکرد با شیء واقعی یکسان است. الگوی مطلوب یک طرح پیشنهادی است که انتظارات ما را از دنیای خارج توضیح می‌دهد و مشخص می‌کند «چه چیزهایی برای ما مهم است». اهمیت اصلی طراحی الگوی مطلوب در کشف ناهمخوانی‌های موجود و به خصوص ناهمخوانی‌های مزمن است (هرمان، ۱۳۹۳، ص. ۲۷۳).

۲.٤. تعامل

با رویکردی دینی، تعامل حوزه و نظام، شامل هرگونه یاری رساندن به حاکمیت است. این تعامل در چهار محور قابل بررسی است: اول، تولید نظریه‌های دینی بنیادین و راهبردی و کاربردی در عرصه‌های مختلف زندگی؛ دوم، فرهنگ سازی بر اساس باورها و ارزش‌های دینی از راه ترویج و تبلیغ دین؛ سوم، نظارت بر عملکرد نظام؛ چهارم،

مشارکت در اداره نظام از راه تربیت نیروهای مورد نیاز نظام جمهوری اسلامی ایران (نجفی و کوتیانی، ۱۳۹۸، ص. ۲۲).

۳. پیشینه پژوهش

در زمینه تعامل حوزه و نظام پژوهش‌های مختلفی انجام است. برخی از این پژوهش‌ها به قرار زیر است:

۱. صحیفه نور، مجموعه سخنرانی‌ها و پیام‌های امام خمینی (ره)، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. ۲. عبدالرضا آقایی در پایان نامه کارشناسی ارشد، نحوه تعامل حوزه علمیه قم با سیاست، از تأسیس تا رحلت آیت‌الله بروجردی (با تأکید بر رویکرد سیاسی امام خمینی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد، پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۸. ۳. محمدی، دکتر منوچهر. (۱۳۸۲). بررسی نظریات انقلاب در انقلاب اسلامی و روابط آن با نظام جمهوری اسلامی ایران. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ٦١(٠). ٤. فراتی، عبدالوهاب (۱۳۹۸). تعامل روحانیت با نظام اسلامی تبیین‌ها و الگوها. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ۵. فراتی، عبدالوهاب (۱۳۹۰). روحانیت و سیاست. سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ٦. فراتی، عبدالوهاب (۱۳۹۸). نسبت مرجعیت دینی با نهاد ولایت فقیه. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. ۷. امام خمینی ره (١٣٦٩). منشور روحانیت، پیام تاریخی و مهم حضرت امام خطاب به روحانیون سراسر کشور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی. ۸. امام خمینی، روح‌الله. (بی‌تا). نقش روحانیت در اسلام. قم: انتشارات دارالفکر. ۹. محسنی، مهاجر (۱۳۷۰). روحانیت و سیاست از دیدگاه امام خمینی. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی. با بررسی پیشینه‌های ذکر شده و جستجو در منابع مختلف، می‌توان استنتاج کرد که آثاری که به صورت جامع و کامل به موضوع تعامل حوزه علمیه با نظام جمهوری اسلامی از منظر امام خمینی (ره) پرداخته باشند، به‌ندرت یافت می‌شوند. نقدی که می‌توان به پیشینه‌ها داشت از این قرار است:

۱. تمرکز بر دیدگاه‌های تک‌بعدی: بیشتر پژوهش‌های موجود (مانند مطالعات فراتی و آقایی) به بررسی رابطه تاریخی یا سیاسی حوزه و نظام پرداخته‌اند، اما تحلیل جامعی از الگوی چندسطحی تعامل (فکری، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی) ارائه نشده است.

۲. ضعف در ارائه الگوی عملیاتی: پژوهش‌هایی که به طراحی الگو پرداخته‌اند، قابلیت اجرا در ساختار فعلی حوزه و نظام را ندارند یا به شاخص‌های ارزیابی عملکرد اشاره نکرده‌اند.

۳. کمبود مطالعات جامع: اکثر پژوهش‌ها به بررسی بخشی از این رابطه یا از زاویه‌ای محدود پرداخته‌اند و تحلیل جامعی که همه جوانب این تعامل پیچیده را دربرگیرد، کمبود جدی در منابع موجود محسوب می‌شود. این پژوهش با هدف پر کردن این خلاء علمی و عملی گام برمی‌دارد.

4. چهارچوب نظری

چارچوب نظری پژوهش حاضر بر دو بنیان استوار و تفکیک‌ناپذیر در منظومه معرفتی امام خمینی(ره) بنا شده است: ۱. پیوند دین و سیاست (جامعیت دین) به مثابه مبنای فلسفی- کلامی و نظریه ولایت فقیه، به مثابه نظریه سیاسی و ساختار اعمال حاکمیت. این دو رکن نظری، بستر ایجابی تعامل دو نهاد حوزه‌های علمیه (پایگاه اجتهاد، تولید علم دینی و تربیت فقها) و نظام اسلامی (سازمان حاکمیت و بازوی تحقق عینی احکام) را تبیین و صورتبندی می‌نمایند.

٤.١. رابطه دین و سیاست در اندیشه امام خمینی(ره)

نقطه آغاز تکوین هندسه معرفتی امام خمینی(ره)، ابطال دیدگاه‌های سکولارستیزی است که دین را به احکام فردی، مناسک عبادی مجرد و کنج عزلت تقلیل می‌دهند. در نگاه ایشان، دین اسلام برنامه‌ای جامع و فراگیر برای تدبیر زیست فردی و اجتماعی بشر است و جدایی آن از سیاست، معلول جهل بنیادین نسبت به ماهیت شریعت و حقیقت سیاست تلقی می‌شود. ایشان در کتاب فقهی *تحریر الوسیله* در بحث نماز جمعه با صراحت می‌نویسند: « آن کس که خیال کند دین از سیاست جدا است، او ناآگاهی است که نه اسلام را شناخته و نه سیاست را.» (خمینی، ۱۳۹۰، ص. ٢٣٤)؛ «از این منظر، سیاست، سامان‌بخشی به حیات اجتماعی انسان‌ها در جهت نیل به کمال و اقامه عدل و قسط است. امام(ره) با نفی تفکیک ساحت‌های حیات بشری تصریح می‌فرمایند: «والله اسلام تمامش سیاست است، اسلام را بد معرفی کرده‌اند... اسلام مکتبی است بر خلاف مکتب‌های غیر توحیدی، در تمام شؤون فردی، اجتماعی، مادی، معنوی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، دخالت و نظارت دارد» (خمینی، ج ۱، ١٣٦٣، ص. ٦٥).

این جامعیت در تحلیل منظومه مناسک عبادی نیز جاری است؛ امام(ره) عبادات اسلامی را دارای ذات و باطنی اجتماعی و سیاسی ارزیابی نموده و مرزهای ساختگی میان عبادت و سیاست را برمی‌چینند: «اسلام دینی است

که احکام عبادیش سیاسی است. این جمعه، این خطبه‌های جمعه، آن عید، آن خطبه‌های عید، این اجتماع، این مکه، این مشعر، این منی، این عرفات، همه‌اش مسائل سیاسی است» (همان، ج ١٦، ص. ١٣٢).

پیامد مستقیم این جهان‌بینی، بازتعریف بنیادین رسالت فقه و وظیفه مجتهدان است. در تفکر امام خمینی(ره)، فقه از یک انباشت ذهنی از فتاوای فردی خارج شده و ماهیتی نظام‌ساز، حکمرانی‌پذیر و پیش‌برنده می‌یابد. ایشان پیوند عمیق میان حکومت و فقاهت را این‌گونه تقریر می‌کنند: «حکومت در نظر مجتهد واقعی، فلسفه عملی تمامی فقه در تمامی زوایای زندگی بشریت است، حکومت نشان دهنده جنبه عملی فقه در برخورد با تمامی معضلات اجتماعی، سیاسی، نظامی و فرهنگی است» (همان، ج ٢١، ص. ٢٨٩). بدین ترتیب، رکن اول چارچوب نظری تصریح می‌کند که حوزه علمیه به‌عنوان متولی و امانت‌دار استنباط فقهی، ذاتاً نمی‌تواند نسبت به چگونگی اداره جامعه، رفع معضلات اجتماعی و ساختار اجرایی شریعت بی‌تفاوت باشد؛ چراکه فقه بدون تحقق بیرونی در قالب حکومت، به فلسفه وجودی و غایت عملی خویش دست نخواهد یافت.

٤.٢. نظریه ولایت فقیه در اندیشه امام خمینی(ره)

رکن دوم این چارچوب نظری، نظریه «ولایت فقیه» است که صورت عینی و الگوی عملیاتی حکومت اسلامی را تبیین می‌نماید. امام خمینی(ره) هم‌زمان با آغاز مبارزات سیاسی خود، اندیشه بلند خویش را درباره نظریه «ولایت فقیه» بیان داشتند. نظریه ولایت فقیه امام خمینی(ره)، یک نظریه سیاسیِ مبتنی بر مبانی کلامی و فقهی شیعه است که هدف نهایی آن، تحقق بخشیدن به آرمان‌های اصیل اسلامی در قالب یک نظام حکومتی است.

امام خمینی(ره) «ولایت مطلقه فقیه» را از راه‌های گوناگون اثبات کرده است. از جهت عقلی، با تکیه بر بداهت لزوم نظم، حاکمیت قانون الهی و نفی هرج‌ومرج، امام می‌فرمایند: «ولایت فقیه، از موضوعاتی است که تصور آن‌ها موجب تصدیق می‌شود و چندان به برهان احتیاج ندارد» (خمینی، ١٣٧٩، ص. ٣).

در ساحت کلامی و فقهی، ایشان ولایت فقیه را نه ابداعی منفصل، بلکه استمرار رسالت انبیا و تداوم امامت ائمه هدی(ع) در عصر غیبت می‌دانند که مشمول همه ادله عقلی و نقلی امامت است: «ادلهٔ امامت، عیناً دلیل بر لزوم حکومت بعد از غیبت ولی امر (عج) است» (خمینی، بی‌تا، ج ٢، ص. ٤٦١).

بر این مبنا، حاکم اسلامی مجری احکام الهی است و برای تحقق این هدف بزرگ، قلمرو صلاحیت و حدود اختیارات او در حوزه عمومی نمی‌تواند مضیق باشد؛ از این رو قلمرو حکومت و ولایت فقیه را گسترده دانسته

و اختیارات او را در ردیف اختیارات حکومتی معصومان(ع) تلقی می‌نمایند: «برای فقیه عادل همه آن اختیارات پیامبر و ائمه علیهم‌السلام که به حکومت و سیاست بر می‌گردد، ثابت است» (همان، ج ۲، ص. ٤١٧).

اوج تکامل این نظریه در تبیین جایگاه احکام حکومتی و تقدم مصلحت عمومی جامعه اسلامی تجلی یافته است؛ جایی که ایشان ولایت را نه ابزاری روبنایی، بلکه رکنی بنیادین از ارکان شریعت قلمداد می‌کنند: «ولایت فقیه و حکم حکومتی از احکام اولیه است... از اهم احکام الهی است و بر جمیع احکام فرعیه الهیه حتی نماز، روزه و حج تقدم دارد» (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۰، صص. ٤٥٢-٤٥١).

٤.٣. استنتاج چارچوب تحلیلی

از ترکیب و هم‌پوشانی این دو رکن نظری، مفروضات اساسی پژوهش در تبیین الگوی تعامل حوزه و نظام آشکار می‌گردد:

۱. یگانگی در غایت و تمایز در کارویژه: با توجه به اینکه حکومت «فلسفه عملی تمامی فقه» است، حوزه علمیه خاستگاه معرفتی، ایدئولوژیک و پشتوانه انسانی نظام اسلامی محسوب می‌شود و نظام اسلامی بستر تحقق اهداف و اقامه احکام حوزه‌های علمیه است. بنابراین، تعامل میان این دو نهاد رابطه‌ای عارضی یا تحمیلی نیست، بلکه رابطه‌ای ارگانیک و جوهری است.

۲. پشتیبانی بدون استحاله (استقلال ناصحانه): پذیرش ولایت فقیه به معنای ادغام بوروکراتیک حوزه در دستگاه اجرایی دولت نیست؛ بلکه حوزه‌های علمیه در عین پشتیبانی و تأمین زیرساخت‌های فکری، تقنینی و قضایی نظام، جایگاه اصیل خود را به عنوان چشم بینا، ناظر امین و ناصح مشفق حفظ می‌کنند تا از انحراف ساختارها از صراط مستقیم شریعت صیانت نمایند.

۳. حرکت به سمت تمدن‌سازی: فقه حکومتیِ برآمده از این دو اصل، حوزه علمیه را ملزم می‌سازد که از افق‌های فردی عبور کرده و در تعامل مستمر با نظام، پاسخگوی مسائل مستحدثه، نیازهای قانون‌گذاری، و تحول در علوم انسانی باشد تا زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی گردد.

بدین ترتیب، چارچوب نظری حاضر توجیه‌کننده شبکه‌ای از مضامین تعاملی است که در چهار سطح «زیرساخت و بسترسازی»، «کارکردهای راهبردی و حفاظتی»، «بسترهای نهادی و فرهنگی» و «افق‌های تحولی و تمدنی» تجلی می‌یابد.

۵. روش‌شناسی تحقیق

این تحقیق از نظر هدف، بنیادی و از نظر ماهیت و روش گردآوری داده‌ها، کیفی است. رویکرد کیفی به دلیل توانایی آن در کشف معنای نهفته در متون، درک عمیق مفاهیم و ارائه تفسیری غنی از پدیده‌های اجتماعی، بهترین گزینه برای پاسخگویی به سؤالات این پژوهش است. روش تحلیل مضمون (Thematic Analysis) به عنوان روش اصلی این تحقیق انتخاب شده است. تحلیل مضمون یک روش برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها (مضامین) درون داده‌های کیفی است. این روش به دلایل زیر برای پژوهش حاضر مناسب است: انعطاف‌پذیری، قابلیت تبیین پیچیدگی، توجه به بافت، و ساختارمندی. جامعه آماری این پژوهش، کلیه متون مکتوب و شفاهی (سخنرانی‌ها، پیام‌ها، احکام، مصاحبه‌ها و تألیفات) منتشر شده از امام خمینی (ره) در موضوع تعامل حوزه‌های علمیه و نظام اسلامی است. از روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. ابزار گردآوری داده‌های کتابخانه‌ای، فیش تحقیقاتی و رایانه و بانک اطلاعاتی می‌باشد. برای اعتبار یافته‌ها از دیدگاه پنج نفر از اساتید حوزه استفاده شده است.

٦. یافته های پژوهش

در منظومه فکری امام خمینی (ره)، حوزه‌های علمیه نه تنها نهادهای حفظ و ترویج معارف دینی، بلکه بازوهای فکری، نظارتی و اصلاحی نظام اسلامی محسوب می‌شوند. ایشان با درکی عمیق از الزامات حکمرانی دینی در عصر حاضر و با تکیه بر اصالت‌های فقه شیعی، نقش‌آفرینی حوزه در تعامل با نظام را در ابعاد گوناگونی ترسیم نموده‌اند.

تحلیل مضامین بیانات امام ره، نشان‌دهنده مجموعه‌ای به هم‌پیوسته از عناصر تعاملی است که از «خدمت به نظام» و «تربیت» آغاز شده، به «تبیین» و «توسعه زیرساختی» می‌رسد، و در نهایت، افق‌هایی چون «تحول ساختاری» و «ساخت نسل آینده» را نشانه می‌رود. درک این شبکه معنایی، کلید فهم رویکرد راهبردی امام خمینی در تعریف رابطه‌ای سازنده، اثرگذار و متعادل بین نهاد دین و نهاد حکومت در اسلام است.

١-٦. مضمون تعاملی خدمت به نظام

جدول ۱، مضمون تعاملی خدمت به نظام از دیدگاه امام خمینی ره

منبع (صحیفه امام)	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر

ج ۱، ص. ۳۴۹-۳۳۰	خدمت به کشور	خدمت به نظام	**خدمت به نظام**
ج ۲، ص. ۶۰	مهیا شدن برای خدمت		
ج ۲۱، ص. ۲۹۳-۲۷۳	استفاده از فرصت خدمت و استقبال مردم		
ج ۱۱، ص. ٤٦٦-٤٤٨	ایفای نقش در دولت	کمک و ایفای نقش در نظام	
ج ۱۱، ص. ٤٦٦-٤٤٨	ایفای نقش در حکومت		
ج ۱۵، ص. ۳۳۷-۳۲۶	کمک به جمهوری اسلامی		
ج ۲۱، ص. ۲۹۳-۲۷۳	استقبال از منصب امامت جمعه و ارشاد مردم		
ج ۲۱، ص. ۲۹۳-۲۷۳	استقبال از کارهای اجرایی و حکومت اسلامی		
ج ۱۶، ص.	حضور در صحنه‌های انقلاب و نظام		

جدول ۱، با عنوان مضمون تعاملی« خدمت به نظام»، بازتاب‌دهنده منظومه فکری امام خمینی(ره) در تبیین نقش و مسئولیت حوزه‌های علمیه در قبال نظام جمهوری اسلامی است. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. خدمت به نظام

در نگاه امام، نظام جمهوری اسلامی، تجلی‌گاه احکام اسلام و کانون خدمت به مردم است. امام ره، بر تاریخی‌بودن، استمرار و قداست این خدمت تأکید می‌ورزند. به عنوان نمونه می‌فرمایند: «حوزه قم زنده کرد ایران را. حوزه قم خدمتی به اسلام کرده است که تا صدها سال دیگر این خدمت باقی است» (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۳، صص. ۳۳۰ – ۳٤۹).

۲. کمک و ایفای نقش در نظام

امام خمینی(ره) با ردّ دوگانه‌انگاری «حوزه در برابر حکومت»، بر نظارت، هدایت و مشارکت فعال روحانیت در بدنه نظام تأکید می‌کنند. در بیانی می‌فرماید: «روحانیت نقش دارد. در حکومت هم نقش دارد. نمی‌خواهد حاکم بشود، لکن می‌خواهد نقش داشته باشد»(همان، ج ۱۱، صص. ٤٤٨ – ٤٦٦).

۲-٦. مضمون تعاملی تربیت

جدول ۲، مضمون تعاملی تربیت از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ج ۱۵، ص. ۱۹۱-۱۹۰	**انتقال مبانی فقهی به نسل جدید**	**تربیت فقیه و عالم**	**تربیت**
ج ۱۵، ص. ۳۸۹-۳۸٦	**تربیت فقها و دانشمندان**		
ج ۱۵، ص .٤٨٨-٤٨١	**تربیت عالم**		
ج ۱۵، ص. ٤١٦-٤١٠	**تربیت قاضی**	**تربیت قاضی و توجه به قضاوت**	
ج ١٦، ص. ٥٠-٤٢	**تربیت قاضی**		
ج ۲۱، ص. ۲۹۳-۲۷۳	**استقبال از کارهای قضایی**		
ج ۱۹، ص. ۳۳۰-۳۲٤	**تقویت پرسنل قوه قضائیه**		
ج ۱۹، ص. ۳۳۰-۳۲٤	**تکلیف برای قضاوت**		
ج ۱۵، ص. ٤٨٨-٤٨١	**تربیت قاضی**		
ج ۱۵، ص. ۳۸۹-۳۸٦	**تربیت قضات شرع**		
ج ۱۵، ص. ۳۳۷-۳۲٦	**تربیت قاضی**		
ج ۱۵، ص. ۳۳۷-۳۲٦	**قضاوت به عهده فقهاست**		
ج ۱۵، ص. ٤٨٨-٤٨١	**توجه به قضاوت**		
ج ۲۱، ص. ٤٧٠-۳۹۳	**تربیت و تعلیم و انتصاب قضات دارای شرایط**		
ج ١٦، ص. ٥٠-٤٢	**تربیت مبلغ**	**تربیت مبلغ**	
ج ۱۵، ص. ۳۸۹-۳۸٦	**تربیت مبلغان**		

جدول ۲، با عنوان « مضمون تربیت»، بخشی از منظومه فکری امام خمینی(ره) درباره رسالت آموزشی و پرورشی حوزه‌های علمیه در راستای پشتیبانی از نظام جمهوری اسلامی را ترسیم می‌کند. در ادامه هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. تربیت فقیه و عالم

نگرانی اصلی امام(ره)، گسست نسلی در انتقال میراث فقهی است. ایشان با هشدار نسبت به خطر عدم تحویل صحیح فقه به نسل آینده، تربیت فقیه و عالم را ضامن بقا و بالندگی علوم دینی و در نتیجه، پشتوانه نظری نظام اسلامی قلمداد می‌کنند. به عنوان نمونه می‌فرمایند: «آن چیزی که برای حوزه‌ها خطر است، این است که ما این فقه را به نحوی که به دست ما رسیده است، به نسل آینده تحویل ندهیم»(خمینی، ۱۳۷۸، ج۲۰، صص. ۱۹۰-۱۹۱).

۲. تربیت قاضی و توجه به قضاوت

امام خمینی(ره)، تربیت قاضی را یک تکلیف شرعی و فوری بر دوش حوزه‌ها و از اختیارات فقها دانسته و تحول در دستگاه قضایی را منوط به تربیت و معرفی قضات دارای شرایط توسط حوزه‌ها می‌دانند. در عبارتی می‌فرماید: «قضاوت به عهده شماهاست. اسلام قضاوت را به عهده فقها گذاشته است... هر حوزه‌ای، علمای آن حوزه قاضی درست کنند»(همان، ج ۱۵، صص. ۳۲٦-۳۳۷).

۳. تربیت مبلغ

امام خمینی(ره)، نیروی تبلیغی کارآمد و انقلابی را لازمه تثبیت و ترویج ارزش‌های نظام اسلامی می‌دانند. به عنوان نمونه امام ره می‌فرماید: «حوزه‌های مقدسه علمیه در تمام کشور در تربیت قضات شرع و مبلغان و فقها و دانشمندان بیش از پیش کوشش نمایند» (همان، ج ۱۵، صص. ۳۸٦-۳۸۹).

۳-٦. مضمون تعاملی ارائه مشاوره و ارشاد

جدول ۳، مضمون تعاملی ارائه مشاوره و ارشاد از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام خمینی (ره)	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر

ج ۱۵، ص. ٤٠٩	**ارائه مشاوره**	**ارائه مشاوره**	**ارائه مشاوره و ارشاد**
ج ٦ ، ص. ۸۱ ـ ۸٤	**رفع اشتباهات**		
ج ۱۵، ص. ۳۸٦ ـ ۳۸۹	**ارشاد و رهنمود**	**ارشاد**	

جدول ۳، با عنوان مضمون تعاملی« ارائه مشاوره و ارشاد»، دیدگاه امام خمینی(ره) درباره ارائه مشاوره و ارشاد توسط حوزه‌های علمیه را به تصویر کشیده است. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. ارائه مشاوره

مضمون مشاوره در تعامل حوزه و نظام، در زمرهٔ مسئولیت‌های اجتماعی حوزه به شمار می‌رود. مشاوره باید در قالب نهادهای دائمی، مشورتی و تخصصی تعریف شود تا حوزه بتواند در طراحی، اجرا و نظارت بر سیاست‌های کلان کشور، نقش مشاور امین، آگاه و نظام‌ساز ایفا کند. امام در این رابطه می‌فرمایند: «اساتید ستاد انقلاب فرهنگی با مدرسین حوزه علمیه مشورت خواهند کرد»(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، ص. ٤٠٩).

۲. ارشاد

حوزه با ابزار ارشاد و اقناع، مردم را برای این پاسداری از دین و جامعه و مقاومت در برابر انحرافات آماده می‌کند. امام ره در این رابطه می‌فرماید: « علمای اعلام و ائمه جماعت و خطبای محترم بر حجم ارشاد و رهنمودهای خود بیافزایند»(همان، ص. ۳۸٦ ـ ۳۸۹).

٤-٦. مضمون تعاملی نقش‌آفرینی در پاسداری و گسترش نظام اسلامی

جدول ٤، مضمون تعاملی نقش‌آفرینی حوزه در پاسداری و گسترش نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام ره	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر

ج ۱، ص. ۲۷۵-۲۷۳	**مفیدبودن برای اسلام**	**تعهد و مسئولیت‌پذیری اسلامی**	**نقش‌آفرینی در پاسداری و گسترش نظام اسلامی**
ج ۱۵، ص. ٤١٦-٤١٠	**انجام تکلیف**		
ج ۲۱، ص. ١٩٦-١٩٤	**دفاع از انقلاب و اسلام با تمام توان توسط طلاب**	**حفاظت و پاسداری**	
ج ۲۱، ص. ١٩٦-١٩٤	**ارائه چهارچوبهای اصیل اسلام ناب به اعضای بسیج**	**تبیین و ترویج گفتمان اصیل اسلامی**	

جدول ٤، با عنوان مضمون تعاملی« نقش‌آفرینی در پاسداری و گسترش نظام»، بر ضرورت مسئولیت‌پذیری حوزه‌های علمیه در قبال اسلام و نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)تأکید دارد. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. تعهد و مسئولیت‌پذیری اسلامی

امام خمینی (ره) بر ضرورت تطابق عملکرد حوزه با نیازهای هر عصر تأکید دارد. امام خمینی (ره) در این راستا، در بیانی می‌فرماید: « امروز باید همه علمای بلاد و همه مراجع و همه مدرسین و دانشمندان حوزه‌های علمیه کوشش کنند که این تکلیفی که به عهده همه آمده است به‌طور شایسته انجام بدهند» (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، صص. ٤١٠-٤١٦).

۲. حفاظت و پاسداری

این مضمون بر وظیفه‌ی دفاع همه‌جانبه‌ی طلاب و دانشجویان از انقلاب و اسلام و مقابله با تهدیدات تأکید دارد و نقش آنان را در «پاسداری» به‌عنوان یک وظیفه‌ی دینی و ملی برجسته می‌سازد. امام خمینی (ره) در این راستا،

در بیانی، «دفاع از انقلاب و اسلام با تمام توان توسط طلاب و دانشجویان» تأکید می‌کنند(همان، ج ۲۱، صص. ۱۹۶-۱۹٤).

۳. تبیین و ترویج گفتمان اصیل اسلامی

این مضمون، نقش گسترش نظام اسلامی را از طریق تعمیق باورهای اصیل و مقابله با تحریفات فکری دنبال می‌کند و بر ارتباط تنگاتنگ نهادهای علمی با بدنه‌ی مردمی نظام (بسیج) تأکید دارد. به عنوان نمونه امام ره بر: «ارائه چهارچوب‌های اصیل اسلام ناب محمدی در اختیار تمامی اعضای بسیج» (همان، صص. ۱۹٤-۱۹٦)، تأکید دارند.

۵-٦. مضمون تعاملی حفظ سلامت، کارآمدی و تداوم مسیر نظام اسلامی

جدول ۵، مضمون تعاملی حفظ سلامت، کارآمدی و تداوم مسیر نظام اسلامی از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام ره	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ج ۱۱، ص. ٤٤۸ ـ ٤٦٦	**کنترل کردن امور**	**نظارت بر نظام حکمرانی**	**حفظ سلامت، کارآمدی و تداوم مسیر نظام اسلامی**
ج ۱۱، ص. ٤٤۸ ـ ٤٦٦	**مراقبت بر امور دولت**	**صیانت از مجریان حکومت**	

جدول ۵، با عنوان مضمون تعاملی« حفظ سلامت، کارآمدی و تداوم مسیر نظام اسلامی»، مبتنی بر بیانات امام خمینی (ره) استخراج شده است. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر تشریح می‌گردد.

۱. نظارت بر نظام حکمرانی

امام ره با دوراندیشی، ورود مستقیم روحانیون به عرصه‌های اجرایی را که ممکن است به‌دلیل ملاحظات سیاسی روز، جایگاه فراقوه‌ای و اخلاقی آنان را خدشه‌دار کند، نهی می‌کند. امام(ره) در این خصوص با صراحت اعلام می‌کنند که روحانیت نباید مستقیماً عهده‌دار پست‌های اجرایی مانند ریاست جمهوری شود، اما باید همواره نقش نظارتی و کنترلی خود را بر عملکرد حکومت اعمال نماید تا از سلامت مسیر نظام اطمینان حاصل شود(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۱، صص. ٤٤٨-٤٦٦).

۲. صیانت از مجریان حکومت

امام (ره) معتقد بودند که حضور هوشمندانه و غیرمستقیم روحانیت در کنار دولت، مانند پشتوانه‌ای است که هم از فروافتادن مجریان در دام اشتباهات جلوگیری می‌کند و هم مانع از فاصله گرفتن حکومت از آرمان‌های اصلی انقلاب می‌شود. این نقش، همراهی فعالانه‌ای است که در چارچوب مشورت، هشدار و اصلاح، به کارآمدی و سلامت دولت کمک می‌کند(همان).

٦-٦. مضمون تعاملی پاسداری و دفاع از حریم دین

جدول ٦، مضمون تعاملی پاسداری و دفاع از حریم دین از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام ره	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ج۲ ، ص.٦۰	**عهده داری و پاسداری از قرآن و احکام آسمانی**	**مسئولیت‌پذیری در قبال تعالیم الهی**	**پاسداری و دفاع از حریم دین**
	مضایفه نکردن در راه حراست از قرآن و احکام	**ایثار در مسیر صیانت از دین**	

جدول ٦، با عنوان مضمون تعاملی « پاسداری و دفاع از حریم دین»، بر نقش مسئولانه حوزه در پاسداری از قرآن و دین و احکام آن بر اساس دیدگاه امام ره تأکید دارد. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱ . مسئولیت‌پذیری در قبال تعالیم الهی

از منظر امام خمینی (ره)، پاسداری از دین، نیازمند «مجاهدات نفسانیه» و «خلوات با خدای تعالی» است. به عنوان نمونه می‌فرمایند: «امید است ان‌شاءالله طبقه جوان حوزه‌های علمیه با مجاهدات نفسانیه و ... خود را برای دفاع از احکام مقدسه اسلام و مصالح مسلمین مجهز فرموده... تا در آتیه نزدیکی ... مهیا برای خدمت بوده و از بذل هیچ چیز در راه حراست آن مضایقه نفرمایند»(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲، ص.٦٠).

۲. ایثار در مسیر صیانت از دین

امام خمینی (ره) پاسداری از دین را امری هزینه‌بر و نیازمند ایثار می‌داند. تأکید بر حراست به‌جای صرف تبیین، نشان از رویکردی فعالانه و تمام‌عیار در برابر تهدیدات علیه کیان دین دارد. امام در خصوص دفاع از احکام مقدسه اسلام می‌فرمایند: «طلاب جوان...از بذل هیچ چیز در راه حراست آن مضایقه نفرمایند» (همان).

۷-٦. مضمون تعاملی حفظ استقلال فرهنگی سیاسی حوزه

جدول ۷، مضمون تعاملی حفظ استقلال فرهنگی سیاسی حوزه از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام خمینی ره	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ج ۲۱، ص. ۱۹٤ ـ ۱۹٦	جلوگیری از نفوذ بیگانگان در حوزه	امنیت فکری و استقلال فرهنگی حوزه	حفظ استقلال فرهنگی سیاسی حوزه

ج ۲۱، ص. ۱۹٤ ـ ۱۹٦	پاسداری از اصول نه شرقی نه غربی در حوزه	حفظ اصالت و جهت‌گیری انقلابی حوزه	

جدول ۷، با عنوان مضمون تعاملی« حفظ استقلال فرهنگی سیاسی حوزه»، دیدگاه راهبردی امام ره را در مورد سویه‌ی دیگری از تعامل حوزه با نظام برجسته می‌سازد. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. امنیت فکری و استقلال فرهنگی حوزه

امام خمینی (ره) حوزه را به عنوان یک مرکز حساس معرفی می‌کند که سلامت فکری آن، سلامت جامعه دینی را تضمین می‌نماید. به عنوان نمونه در بیانی رسا می‌فرمایند: «فرزندان انقلاب به هیچ وجه نگذارند ایادی امریکا و شوروی در آن دو محل حساس نفوذ کنند.» این فراز به وضوح حوزه و دانشگاه را کانون‌های حساسی معرفی می‌کند که مصونیت آن‌ها از دستبرد فکری دشمن، یک اولویت امنیتی ملی و دینی است»(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱، صص. ۱۹٤ – ۱۹٦).

۲. حفظ اصالت و جهت‌گیری انقلابی حوزه

امام خمینی (ره) استقلال حوزه را را نیازمند تثبیت یک جهت‌گیری فکری و ایدئولوژیک روشن می‌دانند و می‌فرمایند: «فرزندان بسیجی‌ام در این دو مرکز، پاسدار اصول تغییرناپذیر «نه شرقی و نه غربی» باشند.» این جمله، بسیج را به یک نهاد «فرهنگی–ایدئولوژیک» در درون مراکز علمی ارتقا می‌دهد که مأموریت آن، حراست از خط فکری مستقل انقلاب است»(همان).

۸-٦. مضمون تعاملی حفظ استقلال مالی حوزه

جدول ۷، مضمون تعاملی حفظ استقلال مالی حوزه از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام خمینی ره	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر

ج ۱، ص. ۳۹۰	نفی تحت وزارتخانه بردن روحانیت	ردّ سازوکارهای دولتی‌سازی و استقلال نهادی ـ معیشتی	حفظ استقلال مالی حوزه
ج ۲۱، ص. ۲۷٦	زیر بار سرمایه داران و پول پرستان نرفتن	استغنا از بلوک‌های سرمایه و اشرافیت مالی	

جدول ۸، با عنوان مضمون تعاملی« حفظ استقلال مالی حوزه»، دیدگاه راهبردی امام ره را در مورد کیفیت دیگری از تعامل حوزه با نظام به تصویر می‌کشد. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. ردّ سازوکارهای دولتی‌سازی و استقلال نهادی ـ معیشتی

این مظمون ناظر به تلاش رژیم پهلوی برای دولتی‌سازی روحانیت از طریق دراختیارگرفتن موقوفات و منابع معیشتی طلاب است. امام خمینی (ره) با صراحت هرگونه اتصال بودجه‌ای و ساختاری به تشکیلات رسمی حاکمیت طاغوت را نفی می‌کنند و درباره لزوم استقلال مالی طلاب و روحانیان و پرهیز از وابستگی به حکومت در امر معیشت هشدار می‌دهند(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱، ص. ۳۹۰).

۲. استغنا از بلوک های سرمایه و اشرافیت مالی

زیر بار سرمایه‌داران و پول‌پرستان نرفتن از دیدگاه امام (ره)، نشان‌دهنده استقلال حوزه از کانون‌های ثروت، اشرافیت، خوانین و سرمایه‌داری است. امام(ره) می‌فرمایند: « علمای اصیل اسلام هرگز زیر بار سرمایه داران و پول پرستان و خوانین نرفته‌اند و همواره این شرافت را برای خود حفظ کرده‌اند» (خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱، ص. ۲۷٦).

۹-٦. مضمون تعاملی تقویت ارتباط حوزه و دانشگاه

جدول ۹، مضمون تعاملی تقویت ارتباط حوزه و دانشگاه از دیدگاه امام خمینی ره

منبع : صحیفه امام (ره)	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ص. ۳۳۰ – ۳٤۹	**بیدار نمودن دانشگاه ها با تبلیغات مراجع و حوزه**	**آگاهی‌بخشی در فضای دانشگاهی**	**تقویت ارتباط حوزه و دانشگاه**
ج ١٦ ، ص. ٤٩٥ تا – صفحه ٥٠٩	**حفظ روابط علمای حوزه ها با اساتید دانشگاه**	**ارتباط و تعامل سازنده**	
ج ١٦، ص. ٤٩٥ تا – صفحه ٥٠٩	**حفظ پیوند حوزه و دانشگاه**		
ج ٢١ ، ص. ١٩٤ ـ ١٩٦	**اتحاد و یگانگی حوزه و دانشگاه**	**همگرایی نهادی و گفتمانی**	

جدول ۹، با عنوان مضمون تعاملی « تقویت ارتباط حوزه و دانشگاه»، دیدگاه امام ره درباره دو نهاد مهم علمی و فرهنگی حوزه و دانشگاه را به تصویر کشیده است. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. آگاهی‌بخشی در فضای دانشگاهی

از دیدگاه امام ره، حوزه موظف است با فعالیت تبلیغی و روشن‌گرانه خود، توهم‌زدایی کند و حقیقت نقش اسلام و روحانیت را در مبارزه با استعمار و استبداد برای جامعه دانشگاهی تبیین نماید. امام در این رابطه می‌فرمایند: «حوزه علمیه قم و تبلیغات مراجع قم، علمای قم، دانشگاه‌ها را ... بیدارشان کردند»(خمینی، ۱۳۷۸، ج 3، صص.۳۳۰-۳٤۹).

۲. ارتباط و تعامل سازنده

امام خمینی ره با تشبیه حوزه و دانشگاه به دو بال یک پرنده، وابستگی متقابل و تکمیل‌کنندگی این دو نهاد را به تصویر می‌کشند. ناقص بودن یکی، حرکت کل نظام فکری و علمی کشور را مختل می‌سازد. امام ره می‌فرماید:

«... من امیدوارم که شما آقایان اساتید دانشگاه، علمای حوزه‌ها، این روابطتان را حفظ بکنید»(همان، ج ۱۶، صص. ۴۹۵ تا ۵۰۹).

۳. همگرایی نهادی و گفتمانی

امام خمینی (ره) در شرایط حساس اواخر جنگ تحمیلی و تهدیدات فزاینده، بر نیاز استراتژیک بیشتر این دو نهاد به اتحاد تأکید می‌کنند. امام ره در این رابطه می‌فرمایند: «امروز دانشگاه و حوزه از هر محلی بیشتر به اتحاد و یگانگی احتیاج دارند»(همان، ج ۲۱، صص. ۱۹۴ – ۱۹۶).

۱۰-۶. مضمون تعاملی توسعه زیرساختی حوزه ها برای تولید و نشر معارف

جدول ۱۰، مضمون تعاملی توسعه زیرساختی حوزه ها برای تولید و نشر معارف از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام خمینی (ره)	**مضامین پایه**	**مضامین سازمان دهنده**	**مضامین فراگیر**
ج ۱۵ ، ص. ۴۸۱ ـ ۴۸۸	**ایجاد و توسعه حوزه ها**	**گسترش نهادهای آموزشی دینی**	**توسعه زیرساختی حوزه ها برای تولید و نشر معارف**
ج ۲۱ ، ص. ۳۲۰	**توسعه زیرساخت کتابخانه برای رشد تعالیم اسلام**	**تقویت زیرساخت‌های دانش‌بنیان و منابع پژوهشی**	

جدول ۱۰، مضمون تعاملی « توسعه زیرساختی حوزه‌ها برای تولید و نشر معارف»، بر اساس دیدگاه‌های امام خمینی (ره) را نشان می‌دهد. در ادامه، هر یک از مضامین سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر ارائه می‌گردد.

۱. گسترش نهادهای آموزشی دینی

امام خمینی (ره) بر ایجاد کانون‌های جدید علم‌آموزی در سراسر کشور، به ویژه در مناطق محروم و روستایی، اصرار می‌ورزیدند. در این رابطه می‌فرمایند: «حوزه‌ها را ایجاد کنید »(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۱۵، صص. ٤٨١ – ٤٨٨).

۲. تقویت زیرساخت‌های دانش‌بنیان و منابع پژوهشی

امام خمینی (ره) درک عمیقی از نیازهای عصر جدید برای تبلیغ و تولید علم دینی داشتند. ایشان توسعه حوزه را منحصر به توسعه‌ی ساختمان‌های آموزشی نمی‌دانستند، بلکه بر تقویت کتابخانه و بناهای در خور به عنوان زیرساخت‌های حیاتی رشد تعالیم اسلام تأکید کردند. امام ره در این زمینه می‌فرماید: «ان‌شاءالله هر چه زودتر با ساخته شدن بنایی در خور اسلام و انقلاب و حوزه علمیه قم، قدمی مفید در راه رشد تعالیم اسلام برداشته شود.»(همان، ج ۲۱، ص. ۳۲۰).

۱۱-٦. سایر مضامین تعامل حوزه با نظام

جدول ۱۱، سایر مضامین تعامل حوزه با نظام از دیدگاه امام خمینی ره

منبع: صحیفه امام ره	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	مضامین فراگیر
ج ۸ ، ص. ۳۰۲ ـ ۳۰٤	**اظهار نظر اصلاحی در خصوص پیش نویس قانون اساسی**	**مشارکت فعال و اصلاحی در فرآیندهای تقنینی و قانون‌گذاری کلان**	**نقش‌آفرینی در ساماندهی و استحکام پایه‌های حکمرانی دینی**
ج ٦ ، ص. ۳۹۲ ـ ٤۰۲	**تخصصی شدن حوزه در ابعاد مختلف**	**نوسازی و توانمندسازی ساختاری-تخصصی نهاد حوزه‌های علمیه**	**تحول در نهاد علم دینی برای پاسخگویی به نیازهای تمدنی اسلام در عصر حاضر**

ج ۱۵ ، ص. ٤١٠ ـ ٤١٦	**فهم مسائل و مشکلات توسط مبلغین**	**توانمندسازی مبلغین برای تشخیص و تحلیل مسائل واقعی جامعه**	**تبیین گفتمان دینی پاسخگو و اثرگذار در عرصه عمومی**
ج ١٦، ص. ٤٩٥ تا – صفحه ٥٠٩	**پروراندن روح اطفال و تربیت علمی از کوچکی تا بزرگی**	**نظام‌مندسازی تربیت دینی- علمی تدریج**	**ساخت نسل آینده‌ی متعهد، خلاق و توانمند**

جدول ۱۱، سایر مضامین تعامل حوزه با نظام از دیدگاه امام ره را نشان می‌دهد. در ادامه به این مضامین پرداخته می‌شود .

۱. مضمون فراگیر نقش‌آفرینی در ساماندهی و استحکام پایه‌های حکمرانی دینی

امام خمینی (ره) به صراحت از علما می‌خواهد که در زمان بررسی پیش‌نویس قانون اساسی، ساکت نمانند و نظرات اصلاحی خود را مستقیماً و از طریق مجاری رسمی اعلام کنند. ایشان با گفتن «ننشینید دیگران نظر بدهند و شما ساکت»(خمینی، ۱۳۷۸، ج ۸، صص. ۳۰۲ – ۳۰٤)، خواستار حضوری جسورانه و مبتنی بر تخصص فقهی در عرصه‌ای است که سرنوشت نظام را رقم می‌زند.

۲. مضمون فراگیر تحول در نهاد علم دینی برای پاسخگویی به نیازهای تمدنی اسلام در عصر حاضر

امام خمینی (ره) با درک تحولات پیچیده دنیای معاصر، ساختار یکدست و غیرتخصصی حوزه را برای پاسخگویی به نیازهای تمدنی کافی نمی‌دانست. ایشان پیشنهاد می‌دهند که یک حوزه بزرگ (مرکب از ده‌ها هزار نفر) باید به دسته‌های تخصصی تقسیم شود که هر کدام یک بعد از علوم مورد نیاز اسلام را اداره کنند؛ مانند ابعاد عقلی، سیاسی و دیگر ابعاد اسلامی(همان، ج ٦، صص. ۳۹۲ – ٤۰۲).

۳. مضمون فراگیر تبیین گفتمان دینی پاسخگو و اثرگذار در عرصه عمومی

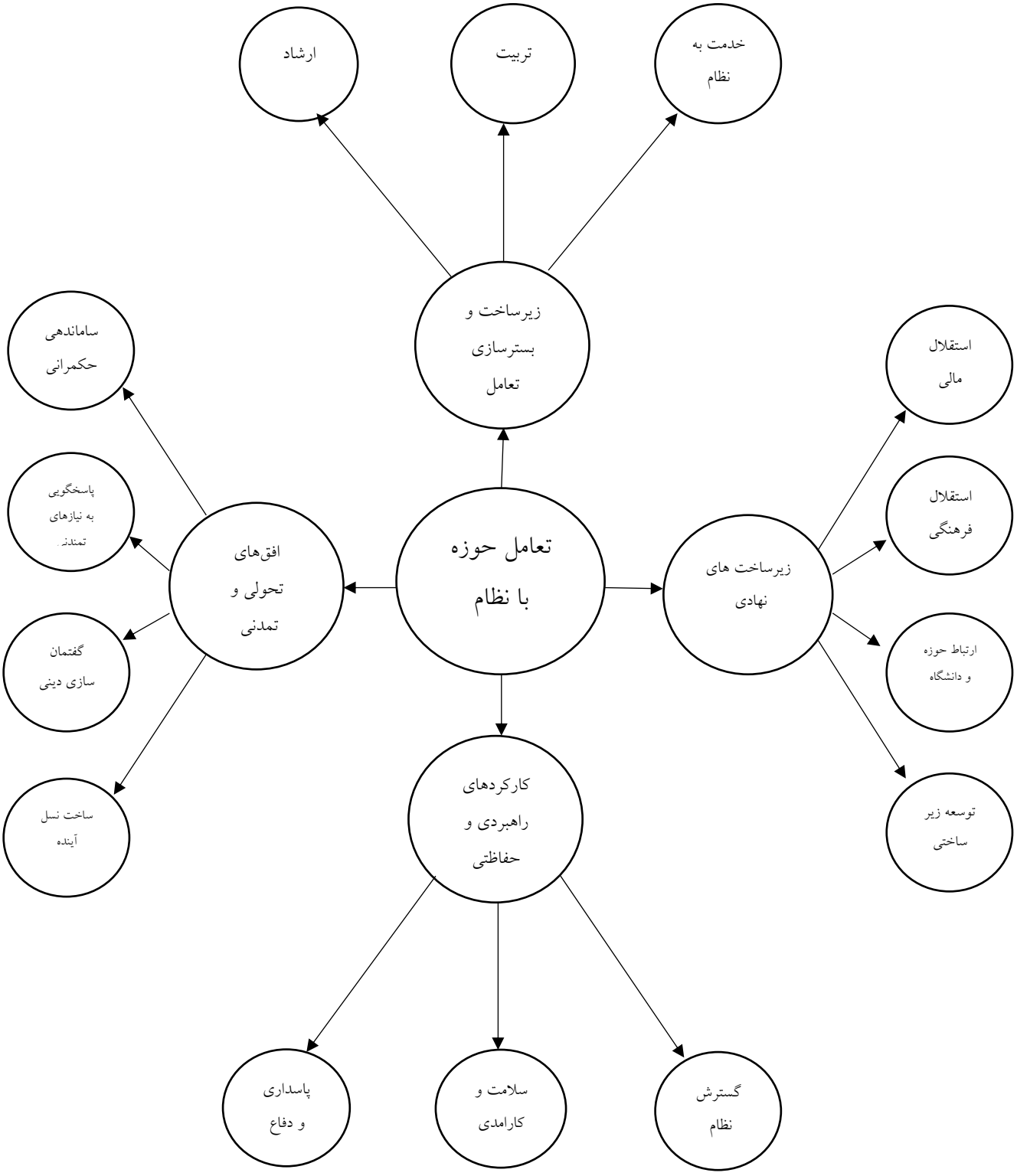
امام خمینی (ره) تبلیغ مؤثر را منوط به شناخت جامعه و فهم مشکلات آن می‌دانند. ایشان از ارسال مبلغ به آن نحوی که بشناسد جامعه را سخن می‌گویند. این نگاه، تبلیغ دینی را از تکرار مفاهیم کلی و انتزاعی، به یک فعالیت

مسئله‌محور و کاربردی تبدیل می‌کند. مبلغ توانمند از این منظر، یک محقق اجتماعی و مشاور دینی است که می‌داند «چه بگوید» و «چه بکند» زیرا ابتدا فهمیده است «مشکلات چیست»(همان، ج ۱۵، صص. ٤١٠ – ٤١٦).

٤. مضمون فراگیر ساخت نسل آینده‌ی متعهد، خلاق و توانمند

امام خمینی (ره) با بینش عمیق تربیتی، بر پروراندن روح اطفال از کوچکی در کنار تربیت علمی تأکید می‌کنند. در این رابطه می‌فرمایند: «بنا بر این، چیزی که مهم است، قضیه پروراندن روح این اطفال از کوچکی تا برسد در هر جا که می‌روند، آنها را تربیت روحی بکنند و تربیت علمی»(همان، ج ١٦، صص.٤٩٥ تا ٥٠٩).

شکل ۱. شبکه مضامین تعامل حوزه با نظام از دیدگاه امام خمینی ره

۷. بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش که بر اساس تحلیل مضمون بیانات امام خمینی(ره) در صحیفه شریف ایشان صورت پذیرفت، نشان‌دهنده‌ی وجود یک الگوی جامع، چندلایه و پویا در تعامل حوزه‌های علمیه با نظام اسلامی است. این الگو که در قالب ۱۳ مضمون فراگیر، ۲۸ مضمون سازمان‌دهنده و ۵۲ مضمون پایه ساخت‌یافته است، فراتر از یک رابطه‌ی ساده و تک‌بعدی، تصویری از نقش‌آفرینی همه‌جانبه، مسئولانه و راهبردی حوزه در قبال نظام را به نمایش می‌گذارد.

۷-۱. از نگاه تک‌کارکردی تا نگاه چندکارکردی به حوزه

بررسی پیشینه‌های پژوهش (همچون آثار فراتی، ۱۳۹۸؛ آقایی، ۱۳۸۸؛ محسنی، ۱۳۷۰) نشان می‌دهد که اغلب مطالعات پیشین، تعامل حوزه و نظام را یا در چارچوب رابطه‌ی تاریخی (دوره‌ی پهلوی تا انقلاب) یا در بستر نقش سیاسی روحانیت (مشارکت در انتخابات، حضور در مجلس و...) تحلیل کرده‌اند. اما شبکه‌ی مضامین مستخرج از بیانات امام خمینی(ره) نشان می‌دهد که الگوی مطلوب ایشان، چهار سطح را در بر می‌گیرد:

سطح نخست ـ زیرساخت و بسترسازی: شامل مضامین «خدمت به نظام»، «تربیت» و «ارائه مشاوره و ارشاد» که بنیان‌های نخستین تعامل را شکل می‌دهند. این سطح نشان می‌دهد که از نظر امام(ره)، حوزه پیش از هر اقدامی باید خود را در تراز خدمت به نظام تعریف کرده و با تربیت نیروی متخصص و ارائه مشورت، زمینه‌های حضور مؤثر را فراهم آورد.

سطح دوم ـ کارکردهای راهبردی و حفاظتی: شامل مضامین «نقش‌آفرینی در پاسداری و گسترش نظام»، «حفظ سلامت، کارآمدی و تداوم مسیر نظام» و «پاسداری و دفاع از حریم دین». این سطح، هسته‌ی اصلی تعامل را بازنمایی می‌کند که در آن حوزه به‌عنوان ناظر، مدافع و اصلاح‌گر نظام ایفای نقش می‌کند. این نگاه، تمایز آشکاری میان «حکومت‌کردن» و «نظارت بر حکومت» قائل می‌شود که می‌تواند راهگشای بسیاری از چالش‌های نظری و عملی در نسبت‌یابی روحانیت با قدرت سیاسی باشد.

سطح سوم ـ زیرساخت‌های نهادی و فرهنگی: شامل مضامین «حفظ استقلال مالی حوزه، »«حفظ استقلال فرهنگی–سیاسی حوزه»، «تقویت ارتباط حوزه و دانشگاه» و «توسعه زیرساختی حوزه‌ها». در این سطح، امام(ره) به شرایط تحقق‌بخش تعامل پویا می‌پردازد. محبوبیت، افتخار و شرافت تاریخی فقها هم‌ردیف نبودن با طبقات

استثمارگر و پول پرستان و صاحبان جاه است. تأکید بر «نه شرقی، نه غربی» به‌عنوان یک اصل «تغییرناپذیر» برای حوزه، به‌معنای صیانت از هویت مستقل علمی و فرهنگی حوزه است تا بتواند بدون وابستگی به گفتمان‌های رقیب، نقش خود را ایفا کند. همچنین تشبیه حوزه و دانشگاه به «دو بال» یک پرنده، نشان‌دهنده‌ی نگاه وحدت‌گرا و تکامل‌محور ایشان به دو نهاد علم‌ورزی در جامعه‌ی اسلامی است.

سطح چهارم ـ افق‌های تحولی و تمدنی: شامل مضامین «نقش‌آفرینی در ساماندهی و استحکام پایه‌های حکمرانی دینی»، «تحول در نهاد علم دینی برای پاسخگویی به نیازهای تمدنی»، «تبیین گفتمان دینی پاسخگو و اثرگذار در عرصه عمومی» و «ساخت نسل آینده‌ی متعهد، خلاق و توانمند». این سطح که در پژوهش‌های پیشین کمتر بدان پرداخته شده، چشم‌اندازهای فرادستی تعامل حوزه و نظام را به تصویر می‌کشد. امام(ره) در این سطح، حوزه را یک نهاد پیشران و تمدن‌ساز معرفی می‌کند که باید خود را متحول سازد (تخصصی‌سازی ساختاری در ابعاد گوناگون علم دینی)، در فرآیندهای کلان قانون‌گذاری حضور فعال و اصلاحی داشته باشد، گفتمانی پاسخگو و مسئله‌محور ارائه دهد و با طراحی نظام تربیتی تدریجی، نسل آینده را بسازد.

این چهارسطحی بودن الگو، نوآوری اصلی پژوهش حاضر نسبت به پیشینه‌ها محسوب می‌شود؛ چراکه پژوهش‌های پیشین غالباً به یک یا دو سطح از این تعامل پرداخته‌اند بدون آنکه شبکه‌ی به‌هم‌پیوسته‌ی آن را ترسیم نمایند.

۲-۷. نظریه‌ی ولایت فقیه، چارچوب‌ساز الگوی تعامل

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که تمامی مضامین مستخرج، در چارچوب نظریه‌ی «ولایت مطلقه‌ی فقیه» قابل تبیین است. امام(ره) با طرح این نظریه، ضمن اینکه مشروعیت نظام اسلامی را تبیین نمودند، حوزه‌های علمیه را به‌عنوان خاستگاه و پشتوانه‌ی این نظریه تعریف کردند. به‌عبارت دیگر، حوزه علاوه بر اینکه نهادی برای تولید فقه حکومتی است، پشتیبان علمی، نظارتی و تربیتی نظام مبتنی بر ولایت فقیه نیز محسوب می‌شود.

این یافته با نظریه‌ی «حکمرانی دینی» که در آن نهادهای دینی، کارگزار و ناظر نظام سیاسی هستند، همخوانی دارد. با این حال، آنچه الگوی امام خمینی(ره) را از سایر مدل‌های حکمرانی دینی متمایز می‌سازد، تأکید بر استقلال مالی و فرهنگی حوزه در عین تعامل با نظام و ترسیم نقش نظارتی ـ فراقوه‌ای برای روحانیت است که از ورود مستقیم و جذب‌شدگی کامل در ساختار قدرت پرهیز می‌دهد.

۳-۷. دلالت‌های کاربردی و سیاستی

یافته‌های پژوهش، دلالت‌های روشنی برای سیاست‌گذاری در دو سطح دارد:

الف) سیاست‌گذاری در سطح حوزه: الگوی ارائه‌شده، نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه برای تحقق الگوی مطلوب تعامل، نیازمند:

- بازنگری در ساختار آموزشی: با تأکید بر تربیت تخصصی قضات، مبلغان جامعه‌شناس و فقهای کارآمد در ابعاد مختلف (مضمون «تحول در نهاد علم دینی»).

- برنامه‌ریزی برای تربیت نسل آینده: از کودکی تا سطوح عالی (مضمون «ساخت نسل آینده»).

- ایجاد نهادهای مشورتی و پژوهشی: برای ارائه‌ی مشاوره به نظام (مضمون «ارائه مشاوره و ارشاد»).

- تقویت ارتباط نهادی با دانشگاه: برای تحقق همگرایی علمی و فرهنگی (مضمون «تقویت ارتباط حوزه و دانشگاه»).

- حفظ استقلال مالی: برای ارائه تصویر مثبت در اذهان و تقویت منزلت اجتماعی.

- حفظ مرزهای استقلال و هویت حوزه: با پاسداری از اصل «نه شرقی، نه غربی» و جلوگیری از نفوذ جریان‌های غیراسلامی (مضمون «حفظ استقلال فرهنگی ـ سیاسی حوزه»).

ب) سیاست‌گذاری در سطح نظام: الگوی ارائه‌شده، نظام اسلامی را نیز به:

- بهره‌مندی از ظرفیت نظارتی و مشورتی حوزه در فرآیندهای قانون‌گذاری و قضایی

- ایجاد بسترهای نهادی و قانونی برای حضور هوشمندانه‌ی روحانیت در عرصه‌های کلان

- هماهنگی با حوزه در تربیت نیروی انسانی مورد نیاز دستگاه‌های اجرایی، قضایی و فرهنگی فرا می‌خواند.

٤-۷. مقایسه با پژوهش‌های پیشین

نتایج این پژوهش از جهاتی با پژوهش‌های پیشین (فراتی، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۸؛ نجفی و چراغی‌کوتیانی، ۱۳۹۸؛ محسنی، ۱۳۷۰) همگرایی و از جهاتی واگرایی دارد:

همگرایی: در تأکید بر نقش فعال روحانیت در نظام اسلامی، ضرورت حضور حوزه در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی، و پیوند ناگسستنی دین و سیاست.

واگرایی و نوآوری: پژوهش‌های پیشین غالباً به نقش سیاسی یا تاریخی روحانیت پرداخته‌اند، درحالی‌که این پژوهش با روش تحلیل مضمون و با تکیه بر داده‌های دسته‌اول (صحیفه امام)، الگویی چندسطحی، منسجم و عملیاتی ارائه می‌دهد که هم زیرساخت‌های تربیتی (مضمون تربیت) و هم کارکردهای راهبردی (مضامین پاسداری، نظارت و دفاع از دین) و هم افق‌های تمدنی (مضامین تحول در نهاد علم، گفتمان‌پردازی و نسل‌آفرینی) را در بر می‌گیرد. این جامعیت، وجه تمایز اصلی این پژوهش محسوب می‌شود.

۵-۷. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف طراحی الگوی مطلوب تعامل حوزه‌های علمیه با نظام اسلامی، بر اساس منظومه‌ی فکری امام خمینی(ره) و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که از دیدگاه امام خمینی(ره)، تعامل حوزه و نظام، یک رابطه‌ی ارگانیک، دوسویه و هدف‌مند است که در آن حوزه با حفظ استقلال علمی، فرهنگی و سیاسی خویش، به‌عنوان پشتوانه‌ی فکری، ناظر هوشمند، مدافع دین، تربیت‌کننده‌ی نیرو و پیشران تمدن‌سازی اسلامی ایفای نقش می‌کند.

الگوی مستخرج که در قالب ۱۳ مضمون فراگیر در چهار سطح (زیرساختی، راهبردی، نهادی و تحولی-تمدنی) ساخت‌یافته شده، نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه در اندیشه‌ی امام خمینی(ره) یک نهاد فرادستی هستند که نه‌تنها در قبال حفظ و ترویج معارف دینی، بلکه در قبال سلامت، کارآمدی، استمرار و تعالی نظام اسلامی مسئولیت دارند. این مسئولیت در ابعاد گوناگون از «خدمت به نظام» و «تربیت قضات و مبلغان» تا «نظارت بر حکمرانی»، «تبیین گفتمان دینی پاسخگو»، «تحول ساختاری در نهاد علم» و «ساخت نسل آینده‌ی متعهد» امتداد می‌یابد.

آنچه الگوی تعامل از دیدگاه امام خمینی(ره) را از سایر نگاه‌ها متمایز می‌سازد، نگاه تمدنی به حوزه است. امام(ره) حوزه را نه‌تنها یک نهاد پشتیبان برای نظام موجود، بلکه یک نهاد آینده‌ساز ترسیم می‌کنند که باید با تحول ساختاری (تخصصی‌شدن در ابعاد گوناگون)، تربیت نسل‌های آینده (از دوران کودکی تا مراتب عالی) و ارائه‌ی گفتمانی مسئله‌محور و پاسخگو، زمینه‌های تحقق تمدن نوین اسلامی را فراهم آورد.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، می‌توان استنباط کرد که مهم‌ترین مؤلفه‌های تحقق الگوی مطلوب تعامل، عبارتند از:

۱. بازطراحی ساختار حوزه‌های علمیه بر اساس نیازهای تمدنی و تخصصی‌سازی در ابعاد گوناگون (فقه قضایی، فقه حکمرانی، فقه فرهنگی، فقه اقتصادی و...).

۲. تربیت نیروی انسانی متخصص در سه محور اصلی: فقیهان مجتهد، قضات شرع، و مبلغان جامعه‌شناس و مشکل‌شناس.

۳. ایجاد نهادهای مشورتی و پژوهشی در حوزه برای ارائه‌ی نظر کارشناسی به نظام در عرصه‌های قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری.

٤. حفظ استقلال فرهنگی و سیاسی حوزه در چارچوب اصل «نه شرقی، نه غربی» به‌عنوان خط‌مشی تغییرناپذیر.

۵. تقویت ارتباط راهبردی با دانشگاه به‌عنوان بال دوم پیشرفت علمی و فرهنگی کشور.

٦. حضور فعال و اصلاحی در فرآیندهای کلان نظام مانند قانون‌اساسی، برنامه‌های توسعه و سیاست‌گذاری‌های کلان.

۷. طراحی نظام تربیتی تدریجی برای ساخت نسل آینده‌ی متعهد و توانمند از دوران کودکی.

در پایان، پیشنهاد می‌شود که در پژوهش‌های آتی، الگوی ارائه‌شده در این پژوهش با استفاده از روش‌های کمی (همچون مدل‌سازی ساختاری-تفسیری یا تحلیل عاملی) اعتبارسنجی شده و میزان تحقق‌پذیری هر یک از مضامین در ساختار کنونی حوزه‌های علمیه و نظام اسلامی مورد سنجش قرار گیرد. همچنین مطالعه‌ی تطبیقی الگوی تعامل حوزه و نظام در دیدگاه امام خمینی(ره) با سایر فقیهان و نظریه‌پردازان حکمرانی دینی، می‌تواند به غنای ادبیات این حوزه بیفزاید.

٦-۷. پیشنهادها

۱. طراحی پرسشنامه بر اساس مضامین مستخرج و اندازه‌گیری میزان تحقق الگو در وضعیت موجود
۲. مطالعه‌ی تطبیقی الگوی تعامل در اندیشه‌ی امام خمینی(ره) و سایر فقیهان (آیت‌الله خامنه‌ای، آیت‌الله منتظری و...)

۳. بررسی موانع و چالش‌های تحقق الگوی مطلوب تعامل در ساختار فعلی حوزه و نظام

٤. تدوین نقشه‌ی راه (Roadmap) برای اجرایی‌سازی الگوی تعامل در افق ١٤١٠.

۸. منابع

– ارسطا، محمدجواد (۱۳۹۱). *نگاهی به مبانی تحلیلی نظام جمهوری اسلامی ایران، تاملاتی در فقه سیاسی و مبانی فقهی قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران*. قم: بوستان کتاب.

– آقایی، عبدالرضا (۱۳۸۸). *نحوه تعامل حوزه علمیه قم با سیاست، از تأسیس تا رحلت آیت‌الله بروجردی (با تأکید بر رویکرد سیاسی امام خمینی)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، پژوهشکده امام خمینی(ره) و انقلاب اسلامی.

– خمینی، روح‌الله (۱۳۸۱). *ولایت فقیه: حکومت اسلامی*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).

– خمینی، روح‌الله (۱۳۹۰). *تحریر الوسیله*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).

– خمینی، روح‌الله (بی‌تا). *کتاب البیع*. قم: اسماعیلیان.

– خمینی، روح‌الله (بی‌تا). *نقش روحانیت در اسلام*. قم: دارالفکر.

– خمینی، روح‌الله. (۱۳٦۹). *منشور روحانیت، پیام تاریخی و مهم حضرت امام خطاب به روحانیون سراسر کشور*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).

– خمینی، سید روح‌الله (۱۳۷۸). *صحیفه امام (۲۲ جلدی)*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).

– فراتی، عبدالوهاب (۱۳۹۰). *روحانیت و سیاست*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

– فراتی، عبدالوهاب (۱۳۹۸). *تعامل روحانیت با نظام اسلامی: تبیین‌ها و الگوها*. تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

– فراتی، عبدالوهاب (۱۳۹۸). *نسبت مرجعیت دینی با نهاد ولایت فقیه*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- محسنی، مهاجر (۱۳۷۰). *روحانیت و سیاست از دیدگاه امام خمینی*. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

- محمدی، منوچهر (۱۳۸۲). *بررسی نظریات انقلاب در انقلاب اسلامی و روابط آن با نظام جمهوری اسلامی ایران*. مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ٤(٦١)، ٢٦٣-٢٣٩.
٥٤١١https://www.ensani.ir/fa/article/journal-number/

- معتمد، عزت الله و ابروش، رضا (۱۳۹۹). *حوزه‌های علمیه و نقش آن در انقلاب اسلامی*. تهران: معارف.

- نجفی، وحید ، چراغی‌کوتیانی، اسماعیل (۱۳۹۸). *تعامل حوزه و نظام: بررسی رابطه حوزه و روحانیت با نظام جمهوری اسلامی ایران*. تهران: مکث اندیشه.

- هرمان، چارلز (۱۳۹۳). *سیاستگذاری خارجی و پافشاری بر خطا*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: ابرار معاصر.